

УДК 371.135: 159.923(045)

**Морозова О.О.,**  
кандидат педагогічних наук, доцент;  
**Лось О.М.,**  
старший викладач  
(м.Хмельницький)

### Особистість учителя: психолого-педагогічний аспект

У статті висвітлюються теоретичні підходи до розкриття сутності та змісту поняття «особистість учителя», дається коротка характеристика її структури. Особистість вчителя поєднує в собі загальнолюдські, суспільно значущі та індивідуальні риси, що формуються у взаємодії із соціальним оточенням. Ця взаємодія проявляється у двох головних формах – спілкуванні та спільній діяльності. Зазначається, що формування сучасного вчителя повинно відбуватися за умови інтеграції особистісного та професійного в структурі підготовки спеціаліста. Доведено, що особистість створюється з середини, живою активністю самотворчості та комунікації. Аргументовано, що важливу роль у становленні особистості відіграє формування Я-концепції, тобто системи уявлень про себе, яка утворюється у процесі діяльності та спілкуванні з іншими людьми і виявляється в самооцінці, самоповазі та рівні домагань.

**Ключові слова:** особистість, вчитель, сучасна освіта, професійна підготовка майбутнього вчителя, педагогічна діяльність, структура особистості.

**Постановка проблеми у загальному вигляді...** Сучасна освіта в Україні виходить на якісно новий рівень, що зумовлено змінами у суспільно-політичному житті нашої країни і засвідчено Декларацією про державний суверенітет України, Конституцією держави, Законом України «Про освіту», Державною програмою «Вчитель» (2002 р.), Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.), Національною програмою виховання дітей і молоді (2004 р.) тощо. Необхідністю сьогодення є створення в Україні нової школи, яка б плекала творчу особистість, створила умови для повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного розвитку дитини, для піднесення культури і духовності з орієнтацією на всю різноманітність вітчизняних і світових зразків. Це спонукає до подолання усталених стереотипів, застарілих цінностей і підходів, пошуку нових ідей, створення інтелектуальної основи школи XXI століття – школи самореалізації особистості, школи життєтворчості, полікультурного виховання, в якій утверджується проєктивна, особистісно зорієнтована педагогіка.

Однією із важливих складових сучасної освіти є професійна підготовка майбутнього вчителя, яка має ґрунтуватися на комплексі наукових і практичних знань і вмінь. Удосконаленню педагогічної підготовки вчителя в стінах навчального закладу має бути приділено серйозну увагу. Одержання кваліфікації у системі педагогічного навчання як обов'язковий компонент включає оволодіння студентами широким діапазоном педагогічних засобів. Професійна спрямованість навчально-виховного процесу передбачає забезпечення такої системи засобів підготовки майбутнього вчителя, яка б найбільшою мірою орієнтувала його на загальні і специфічні особливості майбутньої діяльності, озброювала необхідними знаннями, уміннями та навичками навчально-виховного процесу, формувала особистісні якості, необхідні вчителю для успішної педагогічної діяльності. Великої уваги потребує поліпшення професійної підготовки фахівців у єдності різних її сторін: і спеціальної, і педагогічної. Тому проблема формування особистості майбутнього вчителя є однією з найактуальніших у педагогіці вищої школи.

Педагогічна діяльність є однією із найпоширеніших і водночас найскладніших у системі суспільно корисної діяльності. Щоб з'ясувати її сутність, насамперед необхідно розглянути зміст поняття «особистість учителя».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій ...** Питання особистості в цілому та особистості педагога зокрема розглядали такі вчені: М. Бердяєв, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, В. Зінченко, І. Зязюн, А. Косаковський, Г. Костюк, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, Б. Ломов, О. Лурія, О. Матюшкін, Е. Муньє, А. Петровський, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, М. Сергєєв, В. Сластьонін, М. Тарасевич, К. Юнг та інші. Незважаючи на посилену увагу науковців до проблеми особистості вчителя, деякі важливі аспекти залишаються актуальними і потребують постійного висвітлення для ознайомлення, вивчення та розгляду.

**Формулювання цілей статті...** Мета статті полягає в уточненні сутності особистості сучасного вчителя, визначенні її змісту, стислій характеристиці структури.

**Виклад основного матеріалу...** У філософському розумінні *особистість* – це аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю; реалізується в самопізнанні та самотворенні людини; внутрішнє визначення одиничної істоти в її самостійності як такої, що володіє розумом, волею і має своєрідний характер, при єдності самосвідомості [10, с. 312].

Проблема особистості є центральною для персоналізму, у межах якого вона визначається первинною творчою реальністю та найвищою духовною цінністю. Засновник французького персоналізму Е. Мунье вважав особистість єдиною реальністю, яку ми пізнаємо та одночасно створюємо зсередини, живою активністю самотворчості, комунікації. М. Бердяєв зазначав, що особистість не народжується, а твориться Богом: особистість є Божою ідеєю та Божим задумом, цілісністю та єдністю, яка має безумовну та вічну цінність. К. Юнг ототожнював поняття «особистість» і «душа». Він описував особистість за допомогою понять: «я», «персона», «тінь», «аніма» [10, с. 313].

Розглянемо психолого-педагогічні підходи сучасної науки до поняття «особистість».

У науковій літературі особистість розглядається як системна соціальна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість вияву в нього суспільних відносин. Народившись як індивід, дитина завдяки спілкуванню з дорослими поступово засвоює соціальний досвід людства і приєднується до системи суспільних відносин, які впливають на її потреби, інтереси, схильності, ідеали, переконання, світогляд (саме вони є основними складовими мотиваційної сфери), тобто розвивають її як особистість. Особистість формується тільки з виникненням свідомості і самосвідомості [7].

У трактуванні А. Петровського особистість – це людина як суб'єкт стосунків і свідомої діяльності, здатна до самопізнання й саморозвитку; стійка система соціально значущих рис, стосунків, настанов, мотивів, що характеризують її як члена суспільства [10, с. 523].

На думку О. Леонтьєва, індивід у спільній діяльності з іншими індивідами змінює навколишню дійсність і через неї змінює себе, стаючи особистістю. Найважливішими характеристиками особистості вважають:

- а) активність, яка виявляється в намаганнях суб'єкта вийти за власні межі, розширити сферу своєї діяльності;
- б) спрямованість, яка характеризується системою домінуючих мотивів, ідеалів, переконань, у яких виявляються людські потреби [3, с. 236].

Сформована особистість має добре розвинену самосвідомість. Важливу роль у становленні особистості відіграє формування Я-концепції, тобто системи уявлень про себе, яка утворюється у процесі діяльності та спілкуванні з іншими людьми і виявляється в самооцінці, самоповазі, рівні домагань тощо. Образ Я – це бачення індивідом себе в минулому, теперішньому і майбутньому [8, с. 236].

Сучасні українські та зарубіжні психологи хоча й не єдностайні у визначенні категорії «особистість», усе ж мають певні спільні підходи, які значною мірою відповідають єдиним методологічним засадам і тенденціям, характерним для світової науки. Виділимо основні з них.

В. Давидов, О. Запорожець, В. Зінченко, Б. Ломов, О. Лурія, О. Матюшкін та інші розуміють особистість як людський індивід, як суб'єкт відносин і свідомої діяльності. На їхню думку, особистість з'являється тільки з виникненням свідомості й самосвідомості, а її формування у філо- й онтогенезі завжди передбачає взаємодію людини з іншими людьми й суспільно виробничу діяльність [6, с. 178–179].

Інші дослідники, серед яких Л. Карпенко, А. Петровський, М. Ярошевський, розглядають особистість як індивіда-суб'єкта соціальних відносин і свідомої діяльності, що набуває системної якості в умовах суспільних відносин і виконання спільної діяльності та спілкування з іншими людьми [7, с. 193].

Видатний український психолог Г. Костюк, визначаючи поняття «особистість», стверджував, що людський індивід стає суспільною істотою, тобто особистістю, «з формуванням у нього свідомості, створенням системи психічних властивостей. Остання внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції» [2, с. 77].

Узагальнюючи наукові доробки своїх попередників, В. Рибалка трактує особистість як суб'єкт свідомої продуктивної діяльності й суспільної поведінки, як індивіда із соціально зумовленою системою психічних властивостей, що формуються, виявляються в діяльності та спілкуванні й опосередковують, регулюють взаємодію людини з навколишнім світом [9, с. 25]. Учений стверджує, що в основі синтезу психічної структури особистості мають бути три взаємопов'язані базові виміри: 1) соціально-психоіндивідуальний («вертикальний») з притаманними йому підструктурами особистості; 2) діяльнісний («горизонтальний»), що диференціюється на відповідні складові

діяльності та поведінки; 3) генетичний («часовий», або «віковий»), що характеризує рівень розвитку якостей індивіда, його задатків і здібностей на певному віковому етапі становлення як особистості [9, с. 29].

Великого значення проблемі особистості надають представники «гуманістичної психології». Так, А. Маслоу визначає особистість як здатність людини до самоактуалізації. Самоактуалізація особистості – це вміння злитися зі своєю внутрішньою природою, сформуванню своєї мотивації до життя, здатність постійно розгортати свої потенції [10, с. 312].

А. Косаковський розглядає особистість як індивіда, який, проживаючи в конкретних умовах, розвивається залежно від цих умов. На думку вченого, особистість – це єдність психічних властивостей, що становлять її індивідуальність. Без урахування індивідуальних особливостей неможливо створити оптимальні умови для розвитку особистості людини [5, с. 13].

Особистість формується шляхом активної діяльності, коли будь-які знання, вміння, навички, особистісні якості, взаємини не тільки виявляються в діяльності, але й формуються в ній (Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.). Властивості особистості, які утворюються під час діяльності, входять до структури її подальшої діяльності, зазнають у ній різних змін, диференціюються, інтегруються і стають компонентами більш складного цілого – структури особистості, тобто стійкої і водночас динамічної системи психічних властивостей. Встановлено, що особистість значною мірою характеризується особливостями її психіки і має певну психологічну структуру.

*Структура особистості* – це єдність різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей. Вона водночас є і динамічною, і стійкою, що дає змогу їй «бути незалежною від безпосередніх впливів оточення, не піддаватися спокусам, проводити певну лінію поведінки, змінювати довкілля відповідно до своїх намірів і планів, створювати обставини власного розвитку» [2]. На думку багатьох учених, структура особистості є системою стійких компонентів, які характеризують найважливіші сторони особистості. Зокрема, С. Рубінштейн, досліджуючи проблему особистості, виділяв у структурі особистості три основні компоненти:

- 1) спрямованість особистості (виявляється в її потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, цінностях, світогляді, домінуючих мотивах діяльності та поведінки);
- 2) соціальний досвід (знання, вміння і навички, яких набуває людина в життєдіяльності);
- 3) індивідуально-типологічні особливості (виявляються в темпераменті, характері і здібностях людини) [3].

Г. Костюк основними складовими структури особистості вважає такі її компоненти:

- спрямованість особистості, тобто її ставлення до навколишнього середовища, основу якого складає мотиваційна сфера (її потреби та інтереси, ціннісні орієнтації, цілі й установки, моральні, естетичні та інші почуття);
- освіченість, яка визначається набутими особистістю знаннями (останні визначають також форму існування свідомості);
- свідомість і самосвідомість, завдяки яким людина стає особистістю, котра усвідомлює навколишнє буття і саму себе, свої ставлення, функції та обов'язки [2];
- розумові якості, тобто внутрішні можливості особистості здійснювати виокремлення цілей і завдань життєдіяльності;
- динамічні особливості поведінки (темперамент), які є спадковими за своїм походженням, але тією чи іншою мірою підпорядковані соціально визначеним рисам особистості;
- характер як індивідуальна своєрідність психічного складу особистості, котрий виявляється в її ставленні до суспільства, інших людей, праці, своїх обов'язків, до самої себе.

М. Сергеев [11] характеризує особистість фахівця як єдність чотирьох блоків. Перший охоплює властивості та характеристики особистості, що виражають її морально-світоглядні й громадянські позиції з огляду на сучасні запити суспільства та особистості. Другий – містить індивідуально-типологічні властивості фахівця: стиль спілкування та його ментальність, емоційність та її динаміку, здатність до імпровізації, розвиненість професійної інтуїції тощо, без яких не можна зрозуміти й реалізувати авторську природу професійної діяльності. Третій – відображає вміння та навички фахівця, достатні для організації цілісно орієнтованого процесу в ситуаціях професійної діяльності. Четвертий блок – це система знань фахівця, яка має бути вичерпною для реалізації сенсу та настанов професійної діяльності, що увійшли до першого блоку.

Зазначена структура особистості в цілому є подібною до схеми К. Платонова [4, с. 69], що ґрунтується на особистісно діяльнісному підході до динамічної функціональної структури особистості. Учений також виділяє чотири підструктури: 1) соціально зумовлену підструктуру або спрямованість (переконання, світогляд, ідеали, прагнення, інтереси, тобто – мотиви); 2) підструктуру досвіду – знання, уміння, навички, звички, здобуті й набуті завдяки навчанням (тут

помітно впливають вроджені задатки, які виявляються у здібностях і професійних можливостях); 3) підструктуру особливостей психічних процесів – це індивідуальні особливості окремих психічних процесів або ж функціональні особливості особистості (на цю підструктуру також впливають вроджені властивості) і 4) підструктуру біопсихічних властивостей – темперамент, статеві й вікові властивості особистості.

Погоджуючись із думкою К. Платонова, ми дійшли висновку, що основні властивості особистості вчителя можна вкласти в ці чотири підструктури, а характер і здібності як найважливіші якості особистості є накладеними на ці підструктури, а не тими, що існують поряд із ними. При цьому кожна з підструктур формують через відповідний вплив: спрямованість – через виховання, досвід – через навчання, психічні процеси – виправляннями, біопсихічні властивості – тренуваннями.

На нашу думку, А. Ковальов слушно стверджує, що у процесі діяльності особистості певним чином утворюються й пов'язуються між собою такі складні підструктури як темперамент (система природних властивостей), спрямованість (система потреб, інтересів, ідеалів, тобто – мотиваційна сфера), здібності (поєднання інтелектуальних, вольових та емоційних властивостей), характер (синтез взаємин і способів поведінки), а також те, що ці підструктури «є високим рівнем регуляції діяльності та поведінки відповідно до вимог ситуації та предмета праці» [1, с. 44] або, інакше кажучи, забезпечують психічну готовність особистості вчителя до здійснення професійно-педагогічної діяльності.

**Висновки...** У процесі розвитку людина стає свідомою особистістю, тобто системою психічних властивостей, що внутрішньо зумовлює певну стійкість її поведінки, логіку дій у гармонії з наявними в неї поглядами, переконаннями, характерологічними рисами і місцем, яке вона посідає у системі суспільних відносин. Відтак особистість учителя можна розглядати як цілісну систему професійно важливих властивостей і характеристик, які уможливають його навчально-виховну діяльність.

#### Список використаних джерел і літератури:

1. Ковалёв А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалёв. – М. : Просвещение, 1998. – 391 с.
2. Костюк Г. С. Психологічна теорія особистості / Г. С. Костюк // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 10 – 17.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1995. – 304 с.
4. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, –1986. – 254 с.
5. Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе / Под ред. А. Косаковского и др. [пер. с нем]. – М. : Педагогика, 1988. – 224 с.
6. Психологический словарь / [Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др]. – М. : Педагогика, 1985. – 448 с.
7. Психология : [словарь]/ под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Психологічна енциклопедія / Автор упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
9. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: [навч. посібник] / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
10. Філософський енциклопед. словник / Наук. редактори Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.
11. Чобітько М. Г. Індивідуальність студента в особистісно орієнтованому професійному навчанні / М. Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. – 2005. – №2. – С. 34 – 41.

#### Транслітерований список літератури:

1. Kovalyov A. G. Psixologiya lichnosti, Mosjva, Prosveshhenie, 1998, 391 p.
2. Kostyuk G. S. Psykholohichna teoriia osobystosti, Psycholohiia i suspilstvo, 2002, № 1, pp. 10-17.
3. Leontev A. N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost, Moskva, Politizdat, 1995, 304 p.
4. Platonov K. K. Struktura i razvitie lichnosti, Moskva, Nauka, 1986, 254 p.
5. Psixologicheskie osnovy' formirovaniya lichnosti v pedagogicheskom protsesse, Pod red. A. Kosakovskogo i dr. [perevod s nem]. Moskva, Pedagogika, 1988, 224 p.
6. Psixologicheskij slovar', Pod red. V. V. Davy'dova, A. V. Zaporozhca, B. F. Lomova i dr., Moskva, Pedagogika, 1985, 448 p.
7. Psixologiya: [slovar']; Pod obshh. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo, [2-e izd.], Moskva, Politizdat, 1990, 494 p.

8. *Psyhologichna entsyklopediia*, avtor uporiadnyk O. M. Stepanov, Kyiv, Akademydav, 2006, 424 p.
9. Rybalka V. V. *Psyhoholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti*: [navch. posibnyk], Kyiv, IZMN, 1996, 236 p.
10. *Filosofskiy entsykloped. slovnyk*, Nauk. redaktory L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk], Kyiv, Abris, 2002, 743 p.
11. Chobitko M. G. *Indyvidualnist studenta v osobystisno orientovanomu profesiinomu navchanni*, Pedagogika i psyhoholohiia, 2005, №2, pp. 34–41.

#### **Аннотация**

#### ***Личность учителя: психолого-педагогический аспект***

**Морозова О.О., Лось О.М.**

*В статье освещены теоретические подходы к раскрытию сущности и содержания понятия «личность учителя», дается краткая характеристика ее структуры. Личность учителя объединяет общечеловеческие, общественнозначимые и индивидуальные черты, которые формируются во взаимодействии с социальным окружением. Это взаимодействие проявляется в двух основных формах – общении и общей деятельности. Установлено, что формирование современного учителя должно происходить при условии интеграции личностного и профессионального в структуре подготовки специалиста. Доказано, что личность создается изнутри, живой активностью творчества и коммуникации. Аргументировано, что важную роль в становлении личности играет формирование Я-концепции, то есть системы представлений о себе, которая образуется в процессе деятельности и общения с другими людьми и проявляется в самооценке, самоуважении и уровне домогательств.*

**Ключевые слова:** личность, учитель, современное образование, профессиональная подготовка будущего учителя, педагогическая деятельность, структура личности.

#### **Summary**

#### ***Personality of a Teacher: Psychological and Pedagogical Aspect***

**Morozova O.O., Los O.M.**

*Theoretical approaches to the revealing of the essence and contents of such notion as “teacher’s personality” have been highlighted in the article, short characteristics of its structure have been offered. The teacher’s personality combines individual, common to all mankind, and socially important traits which are formed in coordination with the social surrounding. This coordination may be shown in two main forms – communication and common activities. It is pointed out that formation of the modern teacher should occur under the conditions of integration of personal and professional aspects in a specialist training structure. It is proved that personality is formed from inside, by the vivid activity of creation and communication.*

*It is grounded that a great role in the process of personality formation belongs to “I – conception”, – that is the system of imaginations about oneself, which is created during the process of communication and interaction with other people and is revealed in self-esteem, self-respect and level of ambitions.*

**Key Words:** personality, teacher, modern education, professional training of the future teacher, pedagogical activity, structure of personality.

Дата надходження статті: 10. 05.2015 р.

УДК 37:78(477.43/ 44) (09) (045)

**Озимовська А.В.,**  
здобувач  
(м. Львів)

#### **Історичні аспекти розвитку мистецької педагогіки на Поділлі**

*В статті дається характеристика стану мистецького життя Подільського краю, починаючи з XVI століття, що є самобутнім потужним культурним середовищем. Розглядаються проблеми та перспективи розвитку музичної освіти на Поділлі початку XVI – XIX століть, звертається увага на політичні, соціальні, релігійні обставини національної культури, дух нації якої формують кращі представники і, в першу чергу, діячі культури, освіти, науки. Невтомна цілеспрямована діяльність подільських просвітителів формували і розвивали*